

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 32.019:316

Денисюк С.Г., Неприцький О.А.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

У статті аналізується роль толерантності у взаєминах між учасниками суспільно-політичної комунікації. Показані моделі і місце політичної толерантності на різних рівнях політико-комунікативних взаємозв'язків. Зазначається, що спостерігається тенденція збільшення нетолерантних проявів з боку українців по відношенню до сексуальних меншин, переселенців, мігрантів, представників інших релігійних конфесій, націй і народностей, політичних опонентів та інше. Акцентується увага на тому, що однією з умов євроінтеграції України є реалізація європейських цінностей на вітчизняному ґрунті.

Ключові слова: толерантність, політична толерантність, інтолерантність, євроінтеграція, політична комунікація, демократія, плюралізм.

У світлі євроінтеграційних процесів, толерантність для українців повинна стати своєрідною етичною доктриною, яка має зайняти центральне місце в «осі координат» ХХІ ст. Люди, які живуть в епоху глобалізму, стирання економічних, державних та інших меж, потребують нової філософії, відкритого і розуміючого співтовариства. Однією з найважливіших умов розвитку демократичного українського суспільства є перехід від принципів ізоляції (соціальної, географічної, ментальної) функціонування соціально-політичної системи до принципів відкритості та співробітництва. З одного боку, расову, етнічну, національну, політичну толерантність можна розглядати не тільки як потенціал підтримки миру і стабільності в державі, але і як показник ступеня готовності масової свідомості населення до євроінтеграції.

З іншого боку, різноманіття інтересів, поглядів, позицій людей в сучасному суспільно-політичному просторі апіорі містить в собі потенціал конфліктності, що актуалізує важливість толерантності у взаємодії між учасникам комунікації. Сьогодні як в українському суспільстві, так і у світі загалом спостерігається зростання нетерпимості у взаєминах на всіх рівнях комунікації (між різними соціальними групами, владою і громадянами, владою і опозицією, націями та ін.), що виявляється у наявності зіткнень, суперечок тощо. Тому толерантність, коли жодна політична позиція не претендує на домінантність і панує взаємна повага, покликана змінити/встановити правила «політичної гри».

Навіть в листопаді 1995 р. з нагоди 50-річного ювілею ЮНЕСКО був оголошений Міжнародний день терпимості (толерантності), який відзначається щорічно 16 листопада. Цей день символізує, що кожен повинен прагнути підтримувати принципи терпимості, плюралізму, взаємної поваги і мирного співіснування. Люди повинні бути завжди готові усувати стереотипи і спотворені уявлення і виступати на захист жертв дискримінації.

Проте на практиці можна спостерігати суттєві відмінності у ступені та проявам толерантності українцями і жителями євро регіону. Тому питання особливостей вияву толерантності, її ролі в політико-комунікативних взаємодіях сучасного українського суспільства (за умов загострення кризових явищ, воєнних дій на сході держави, відносин з Росією тощо) з ЄС є недостатньо вивченим і потребує аналізу у наявному дослідженні.

Виходячи із зазначеної актуальності, метою статті є аналіз місця і особливостей прояву толерантності/нетолерантності в сучасному українському суспільстві в умовах євроінтеграційних стратегій України.

Латинський термін «tolerantia» спочатку означав добровільне перенесення страждань, пасивне терпіння [1, с. 15]. Сьогодні це поняття трактують неоднозначно, наприклад, як терпимість до інших людей, які відрізняються за переконаннями, цінностями і поведінкою [2, с. 64]. Досить вдалим є визначення, що це різновид взаємовідносин між різними сторонами – індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, за якого сторони

виявляють терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, діях [3, с. 661-662]. Толерантності завжди передують процес соціальної ідентифікації, коли людина починає виокремлювати «своїх» і «чужих».

В просторі політичної комунікації толерантність можна інтерпретувати, «як готовність влади допускати інакомислення в суспільстві і навіть в своїх рядах, дозволяти в рамках Конституції діяльність опозиції, здатність гідно визнати свою поразку в політичній боротьбі, сприймати політичний плюралізм, як прояв різноманітності в державі» [4, с. 10]. Детальніше аналізують різні аспекти цього поняття Г. Денісовський і П. Козирева, які виокремлюють її характеристики: по-перше, на рівні взаємодії політичних сил толерантність виявляється як визнання права опозиції на існування; по-друге, в житті окремої особи – як готовність прислухатися до думки політичних супротивників [6, с. 9].

Спираючись на ідеї конфліктологічної парадигми, політичну взаємодію можна уявити як простір конфлікту, в якому політична еліта забезпечує собі контроль над суспільством і отримання благ. Тому критерієм визначення природи взаємодії може бути дихотомія «друг-ворог», але, на думку К. Шмітт, цю дихотомію не можна переносити із сфери політики у сферу міжособових взаємин [7], тобто толерантність покликана пом'якшити конфлікт з «іншим».

Якщо застосовувати цей методологічний принцип до розгляду політичної толерантності, то в якості «іншого» (об'єкту толерантності) виступає «ворог». Проте виникає парадокс: якщо ми будемо толерантні до політичного ворога, то він стане не-ворогом і втрачається сутність політичної комунікації. Згідно із К. Шміттом виходить, що толерантність до політичних ворогів знищує політику, як особливу сферу взаємин. В цьому випадку варто вести мову про горизонтальний вид комунікації (між рівними суб'єктами політики). Якщо ж розглядати вертикальну комунікацію, то ролі «ворог» і «друг» можуть мінятися місцями, і комунікація має прагнути до системи «друг-друг» [8, с. 25].

Отже, суспільно-політична взаємодія пов'язана із ідентифікацією і ментальними настановами. Для українців характерні такі риси ментальності, як терпимість, чуттєвість, миролюбність, що може бути підґрунтям для толерантних взаємин у різних сферах життя. Однак асиметрія орієнтацій, амбівалентність ціннісних настанов, псевдосинкретизм у поєднанні з виразними ознаками регіональних розмежувань, етноконфліктністю, розбалансованістю міжцерковних відносин, конгломератним характером партійної системи – все це гальмує утвердження толерантних взаємин. Варто зауважити, що додатковим негативним фактором виступає поведінка українських політиків: бійки в Верховній Раді, «війни за повноваження», притиснення опозиції тощо. Іншими словами, ментальні риси є досить сприятливими для утвердження толерантності в політико-комунікативному просторі, а непрофесійна діяльність і низька культура певних представників еліти сприяють поглибленню кризових явищ і нетолерантній комунікації. Іншими словами, політична еліта, демонструючи інтолерантне ставлення до опонентів, поглиблює розрив із Європейським Союзом і унеможлиблює подальшу інтеграцію.

Досить мало кроків зроблено урядом щодо сприяння утвердженню толерантності, плюралізму в суспільстві. Це підтверджують і дані міжнародного дослідження рівнів політичної толерантності, що проводилось серед жителів 23 країн організацією World Public Opinion [8]. Україна займає 21 місце із 23 країн (після йдуть Азербайджан і Росія), вона нагадує розірване на частини політичне поле і співіснування – нетолерантних – діаметрально протилежних ідентифікаційних практик.

За результатами дослідження «Молодь України-2015», з усіх етнічних, релігійних та інших меншин, більшість молоді виявляють нетолерантність до ромів – по сусідству з ними не хотіли б жити 54% респондентів. Не хотіли б жити поруч з гомосексуалами – 45%, поруч з хворими на ВІЛ/СНІД – 33%, поруч з мусульманами – 19%, поруч з росіянами – 12%, поруч з іммігрантами, іноземними робітниками – 10%, поруч з євреями – 9%, поруч з переселеними особами – 7% [9].

Нажаль 2015-2016 рр. в Україні видалися «врожайними» на прояви ворожості до людей за расовою чи національною приналежністю. Тут і випадок у мукачівському маршрутному

такі з переселенкою із Сьєрра-Леоне, і відмова у наданні послуг індійським студентам в ужгородському аквапарку, і побиття іноземців у харківському студмістечку, заборона темношкірій українській школярці бути на святі у вишиванці тощо. Нетерпимість до мирних чужинців, пряма дискримінація і байдужість очевидців до актів насилля над людьми з іншим кольором шкіри свідчать, що в нашій державі є проблеми із толерантністю. Звичайно, в європейських державах теж є прояви не толерантності, але не в таких масштабах, як в Україні.

Життя суспільства є багатовекторним і досить динамічним. В ньому виникають нові проблеми і виклики. Тому слушним постає питання: чи завжди потрібна толерантність? Так, М. Уолцер звертає увагу на те, що існують ситуації взаємин, які за своєю суттю припускають інтолерантність, що може диктуватися специфікою моменту [10, с. 67], а інакше, у разі толерантного сприйняття «політична гра» втрачає сенс. Однак політична толерантність необхідна сьогодні як проміжна ланка між «незгодою» і «згодою», як засіб попередження крайніх форм вирішення конфлікту. І тут проблема полягає в тому, яка ж міра інтолерантності допустима. Політична толерантність є засобом, який дозволяє розв'язати розбіжності цивілізованими методами. Безумовно, конкуренція повинна бути вписана в «цивілізовані» рамки взаємодії.

Як відомо, в демократичному суспільстві громадяни повинні мати можливість оспорювати дії уряду, влади і виступати проти них. Демократизація припускає наявність регульованих, інституціоналізованих конфліктів, як, наприклад, звернення до суду, функціонування інституту медіації [11, с. 146-148]. До цього можна віднести участь у виборах, членство в політичній партії або іншому суспільно-політичному об'єднанні, в конвенціональних формах протесту тощо. Таким чином, політична толерантність проявляє себе у формі інституціоналізованої боротьби. Коли громадянин засвоює багато ролей – виборця, представника групи інтересів, групи тиску, члена територіальної громади або політика, то це сприяє формуванню консенсусної демократії, толерантності, зближенню держави і громадянського суспільства. Іншими словами, чим більше політичних ролей він виконує, тим буде толерантнішим і комунікація з владою стане якісною і набуває європейського зразка.

Однак толерантність в просторі суспільно-політичних взаємин виконує неоднозначну роль, адже толерантність має приховану можливість допущення релятивізму в теорії і волюнтаризму на практиці. Так, свобода політичної акції неодноразово використовувалась для того, щоб підірвати демократичний лад. Демагогія і акції політичних організацій часто пригнічують гідність громадян і загрожують стабільності політичного режиму, тому навіть європейські держави, до яких прагне Україна, часто обмежують свободу акцій непокори. Звичайно, коли плюралістичний баланс суспільства порушується кризою, держава повинна терміново втрутитись, відновити порядок навіть шляхом примусу.

А коли ж держава має звертатись до «інтолерантності» в своїй політиці для створення або підтримки умов формування терпимої суспільної атмосфери? Адже втручання може перерости в боротьбу із самою толерантністю, а ризик зловживання державними органами інтолерантністю завжди присутній.

Сьогодні країни Західної Європи стали заручниками тих демократичних принципів, які вони колись відстоювали. Все більше інтерпретують права людини в контексті своїх національних інтересів: стає жорсткішою міграційна політика, толерантність розуміється як основа взаємин тільки для своїх громадян. Проте в демократичних державах існує розвинена громадська думка, розвинена система стримувань і противаг – гарантія того, що цей ризик не перевищить допустимих меж [8, с. 26].

На наш погляд, проблему терпимості в сучасній суспільно-політичній комунікації потрібно розглядати на рівні виявлення механізмів поведінки учасників цього процесу. Поняття моральності, істинності або хибності оцінки певного явища ми визначаємо як виключно суб'єктивні, тому прояв толерантності залежить від рівня політичної свідомості й культури певної особи. Так, толерантність може відрізнятись за змістом і проявом, що є основою для побудови моделей толерантності в політико-комунікаційних процесах:

толерантність як байдужість, де на фоні суспільних проблем різноманітність поглядів та діяльності має другорядне значення. Ця модель існує доти, поки відмінності між групами не заважають нормальній комунікації; толерантність, як неможливість взаєморозуміння, – це повага до іншого, якого не можна розуміти і з яким не можна взаємодіяти; толерантність, як поблажливе ставлення до слабкості інших, що поєднуються з певною мірою презирства і надією на те, що колись власні аргументи стануть авторитетними для всіх; толерантність, як розширення власного досвіду і критична комунікація, виступає в якості поваги до чужої позиції, іноді навіть зміна індивідуальної та культурної ідентичності. В результаті взаємної критики і боротьби кожний отримує певний позитивний досвід. Ця модель толерантності є найкориснішою для сучасного суспільства.

Отже, з одного боку, наявність толерантності є показником рівня політичної культури учасників взаємодії, а, з іншого, – це засіб управління суспільством або його певними групами. Політична практика свідчить, що толерантне ставлення до певних груп практикується найчастіше тоді, коли вичерпані ресурси їх придушення. Можливо, що концепція ліберальної терпимості не була б сформульована Дж. Локком, якби в XVII ст. католики могли знищити протестантів або навпаки. Сучасна толерантність стосовно раніше маргіналізованих груп обумовлена неможливістю більшості громадян у високорозвинених країнах ігнорувати їх зростаючий вплив.

До того ж політика сьогодні – це боротьба за економічні ресурси, а, відповідно, толерантність може бути відносною і мало реалізованою на практиці. Тобто зміна суспільно-політичних умов впливає на міру толерантності (співвідношення проявів її змісту і форми). З огляду на динамічність взаємин між державами, ті з них, які не виявляють терпимості щодо відмінностей в поглядах і формах поведінки, які відповідають принципам міжнародних актів і визначають права людини, ризикують опинитися в стані духовного остракізму, що надало поштовху для пошуку загальної рятівної формули толерантності.

Проте чи зміцнила міжнародна безпека в результаті толерантної взаємодії, чи зникла загроза нових конфліктів? Універсальний принцип толерантності «помер». Звичайно, після духовних зрушень відбулись зміни в політичній площині: проголошується необхідність люстрації, «етнічної чистоти» новоутворених держав; в багатьох регіонах (як і в Україні) виникають «гарячі точки», воєнні конфлікти, для яких характерні відкриті порушення прав людини.

Сьогодні спостерігається зменшення ступеня толерантності українських громадян по багатьох напрямках, що можна пояснити зростанням напруженості у відносинах з Росією, поглибленням кризи в соціально-економічному житті суспільства, збільшенням рівня бідності, невпевненості у майбутньому, недовірою до влади тощо. Євроінтеграційна стратегія стимулює утвердження толерантності в українському суспільстві через освітньо-культурний обмін, розвиток комунікацій тощо. Чинниками утвердження толерантності в політичному просторі є: зростання рівня освіченості, політичної культури громадян, надання їм можливості отримувати об'єктивну інформацію і активно брати участь у політичному житті суспільства тощо. Тоді у самосвідомості українців толерантність може отримати статус вищої цінності. Толерантність сьогодні більшою мірою, ніж будь-коли в історії України, є не абстрактним філософським ідеалом, а цілком практичною умовою виживання.

Використана література:

1. Ильинская С. Г. Толерантность как категория политической теории: дис... канд. полит. наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы, политическая конфликтология, политические технологи / Ильинская С. Г.; Института философии РАН. – М., 2006. – 210 с.

2. Тищенко Ю. А. Генезис феномену толерантності: від філософської категорії до політичного чинника у сфері міжетнічних відносин / Ю. А. Тищенко // Стратегічні пріоритети: наук.-аналіт. щокв. зб. / Нац. ін-т стратег. дослід. – К.: НІСД, 2007. – № 4(5), 2007. – С. 62-68.

3. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
4. Асмолов А. Г. О смыслах понятия «толерантность» / А. Г. Асмолов, Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Век толерантности. – М.: МГУ, 2001. – № 1. – С. 8-18.
5. Мацковский М. Толерантность как объект социологического исследования [Электронный ресурс] / М. Мацковский // Век толерантности. – М.: МГУ, 2001. – № 3. – Режим доступа: www.tolerance.ru.
6. Денисовский Г. М. Политическая толерантность в реформируемом российском обществе второй половины 90-х годов / Денисовский Г. М., Козырева П. М. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 2002. – 112 с.
7. Schmitt C. La notion de politique / Schmitt C. – Paris : Editions Sirey, 1931. – 123 p.
8. Денисюк С. Г. Толерантність в просторі політичної комунікації: від теоретичних основ до практичного втілення / С. Г. Денисюк // Політичний менеджмент: науковий журнал [гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський]. — К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. — № 6 (51). — С. 20–29.
8. Рейтинги политической толерантности [Электронный ресурс]. – 22.10.2009. – Режим доступа: <http://www.ipu.org/dem-e/idd/report09.pdf>.
9. Молодь України-2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.un.org.ua/images/documents/3685/Molod_Ukraine.pdf.
10. Уолцер М. О терпимости / М. Уолцер; перевод с англ. И. Мюрнберг. М., 2000. – 159 с.
11. Круглова Н. В. Конфликтность и толерантность: становление толерантных отношений в обществе / Н. В. Круглова // Толерантность и интолерантность в современном обществе: Восток-Запад: материалы междунар. научно-практической конференции. – СПб.: Изд-во С.-Пб. ун-та, 2008. – С. 23-25.

Денисюк С. Г., Неприцкий А. А. Толерантность в современной Украине: евроинтеграционный контекст.

В статье анализируется роль толерантности в отношениях между участниками общественно-политической коммуникации. Показаны модели и место политической толерантности на различных уровнях политико-коммуникативных взаимосвязей. Отмечается, что наблюдается тенденция увеличения нетолерантных проявлений со стороны украинцев по отношению к сексуальным меньшинствам, переселенцам, мигрантам, представителям других религиозных конфессий, наций и народностей, политическим оппонентам и т.д. Акцентируется внимание на том, что одним из условий евроинтеграции Украины является реализация европейских ценностей на отечественной почве.

Ключевые слова: толерантность, политическая толерантность, интолерантность, евроинтеграция, политическая коммуникация, демократия, плюрализм.

Denysiuk S., Neprytskyi O. Tolerance in Modern Ukraine: Eurointegrational Context.

The article analyzes the role of tolerance in the relations of the sociopolitical communication participants. The models and the place of political tolerance at various levels of political communicative interrelations have been shown. The article states that a tendency towards the increase of Ukrainians' manifestations of intolerance towards sexual minorities, immigrants, migrants, representatives of other religious confessions, nations and ethnicities, political opponents etc. may be observed. Attention is focused on the fact that one of the conditions of European integration of Ukraine is the implementation of European values within the state.

Keywords: tolerance, political tolerance, intolerance, European integration, political communication, democracy, pluralism.